

Filosofie voor gevangenen

'HET IS EEN BEETJE APART WAT WIJ HIER DOEN'

Marc Schuilenburg (links) en Henk Oosterling

De Rotterdamse filosofen Henk Oosterling (HO) en Marc Schuilenburg (MS) onderwijzen filosofie aan *inmates* van de PI Krimpen a/d IJssel. 'We laten hun zien dat de gevangenis ook buiten de bajes is, bijvoorbeeld bij Ikea en Albert Heijn.'

TEKST ARCHIE BARNEVELD
FOTOGRAFIE JAAP BARNEVELD

'De bewaarders viel het op dat het gedrag van de gevangenen na onze lessen veranderde. Men was gezelijker, reflexiever, terughoudender dan voorheen'

Hoe is het ontstaan?

HO: 'In 2009 vroeg Leo Jansen, directeur van de Penitentiaire Inrichting Rijnmond/Zuid-West, mij of ik iets kon opzetten. Hij had in België contact gehad met René Foqué, de hoogleraar rechtsfilosofie. En die had hem naar mij verwezen. Jansen vroeg mij of ik een idee had om filosofie in zijn gevangenis te geven. Hij had een Amerikaans onderzoek gelezen waaruit bleek dat ze dat daar deden. En ook in België had hij dat opgepikt. Dus hij wilde daarover eens met mij praten. Inhoudelijk had hij eigenlijk geen enkel idee. Natuurlijk moest zoiets wel

doorwerken op het gedrag van gevangenen en de recidive drukken. Dat is de legitimatie van zo'n idee. En dus wilde Jansen het ook verankeren in het wetenschappelijk onderzoek van het ministerie. Dat is natuurlijk ook een beetje de show die je om zoiets heen moet maken. Zo ben ik ook gaan praten met Henk van de Bunt van criminologie op de Erasmus. Die heeft er een stagiaire op gezet die het allemaal ging verslaan.'

Je was toen nog in je eentje?

HO: 'Dat zou veel te veel werk zijn. Daarom heb ik een aantal mensen uitgenodigd om mee te doen. Om te beginnen een paar leeftijdgenoten, de *opa-filosofen*. Van hen wist ik dat die stevig genoeg waren. Allemaal universitaire hoofddocenten en hoogleraren trouwens. En ik wilde ook een paar filosofen uit de praktijk, van die cursusjongens, je

weet wel, van met z'n twintigen naar Kreta of India en dan maar filosofie stampen. En verder nog wat jongere jongens, waarvan Marc (Schuilenburg, red.) er één is. Zo had ik een palet van mensen die op verschillende niveaus konden lesgeven. Maar wel zoveel mogelijk uit Rotterdam, dat wilde ik zo; gasten die dus ook in de samenleving zitten. Zo zijn we begonnen, eind 2009, een cursus van tien lessen. En dat liep al gauw erg goed, boven verwachting.'

Had je lesstof voorbereid?

HO: 'Nee hoor, dág! Ik ben gegaan en heb het gewoon laten gebeuren. Ik heb de vragen die in het gesprek opkwamen filosofisch doorvertaald. En een beetje gegroepeerd, issues als *macht*, *verantwoordelijkheid*, *kun je je leven veranderen*, *is er leven na de dood*, *wat is vrijheid* en zo verder. Toen hebben we de vragen verdeeld en zo heeft bijvoorbeeld Marc zich over het thema *macht* ontfermd. Dat liep als een trein. En toen we na tien lessen klaar waren, wilden de gevangenen doorgaan, ze wilden een tweede cursus. Hebben ze een brief geschreven naar de directeur. Maar ja, er was eigenlijk geen geld voor. Bovendien was die cursus 's middags gepland, op een moment dat er ook andere dingen moesten gebeuren. Toen hebben we het zo gedaan dat zij die cursus in hun eigen "vrije tijd" konden doen. Dat vonden ze prima.'

MS: 'In dat tweede blok hebben we eerst die vragen echt uitgediept. Zo heb ik in navolging van Foucault Erving Goffman behandeld, een socioloog die laat zien hoe allerlei rituelen in de gevangenis komen en ook een bepaalde stigmatisering. En daarna, in een derde blok, hebben we diverse filosofen behandeld: Machiavelli, John Dewey, de moslimfilosoof Averroes. Toen zijn we echt de diepte in gegaan aan de hand van een boek of tekst van een filosoof. En dat laatste blok hebben we afgesloten met een examen en met het schrijven van een essay van tweeduizend woorden. Dat was eind vorig jaar. Een nieuwe groep is begin dit jaar opgestart. En door onze toegenomen ervaring gaat het nu ook veel sneller.'

Zijn de bewaarders ook zo enthousiast?

HO: 'Ja, hun viel het op dat het gedrag van de gevangenen na onze lessen veranderde. Men was gezelijker, reflexiever, terughou-

dender dan voorheen. Dus die bewaarders raakten steeds meer geïnteresseerd; zij willen nu ook een cursus filosofie. Wij vroegen ons toen ook af: waarom valt dit zo goed hier, wat zit daarachter?'

MS: 'Toen bleek dat dit ook kwam omdat men tijdens de les als volwaardig gesprekspartner wordt behandeld. Dus niet als psychiatrisch of therapeutisch patiënt. Men is even geen "behandelobject". Dat zijn ze niet gewend, ze krijgen van ons gewoon een hand, worden met "u" aangesproken, worden als gelijkwaardig bejegend. Wat we ook hoorden was dat men "achter de deur" blijft peinen over de lesstof, dan landt het soms pas. Sommige gevangenen gaan boeken over filosofie in de bieb zoeken; ik ken er een die een abonnement op een filosofietijdschrift nam!'

'Ik heb wel eens een heavy moment gehad. Toen ik bij Foucault de gevangenis vergeleek met een dierentuin'

Vermijden jullie ook bepaalde onderwerpen? En gaat het ook wel eens fout tijdens de les?

MS: 'We praten niet over seksualiteit en niet over hun delict, dat is te gevoelig. En we gaan dus nooit de kant uit van therapie of psychoanalyse. Dat is heel belangrijk. En ja, ik heb wel eens een heavy moment gehad. Toen ik bij Foucault de gevangenis vergeleek met een dierentuin, waarvan de bewoners moeten worden gedisciplineerd, onder de duim gehouden. Ik vond dat nogal wat, en er was toen ook een brede Kroaat die zichtbaar kwaad werd dat Foucault hen met wilde dieren vergeleek en die wilde weten of justitie dat ook soms deed. Ik ben toen maar eerlijk geweest en heb gezegd dat dat wel een beetje zo was. Maar na een stille wilden ze er verder gewoon over doorpraten, ze voelden het niet als een *offend*. Ik bracht het als een filosofische discussie en ik >

'Wellicht kan het zo zijn dat de gevangenen nu in bepaalde situaties eerder denken: ho, even dimmen nu'

kreeg ze ook zonder kleerscheuren op dat niveau.'

Het departement ziet het nut hiervan wel in?

MS: 'Qua inhoud en strekking past onze opzet niet in het antirecidiveprogramma zoals dat nu landelijk is gestandaardiseerd. Het is een beetje apart wat wij hier doen, maar men weet ervan, ze zijn ook hier langs geweest. Het concept ligt momenteel wat te sudderen, omdat het wat wordt weggedrukt door de landelijke, centrale aanpak. Maar men weet dat het een interessante optie is.'

HO: 'Het ligt ook een beetje precair. Stel dat een bewaarder met een gevangene een gesprek over filosofie zou kunnen hebben. Dat zou toch uniek zijn. Het zou niet alleen de recidive kunnen beïnvloeden, maar ook de totale sfeer van bejegening in de bajes. Die juist steeds meer op de techniek is komen te hangen en minder op persoonlijke contacten met *inmates*.'

Kan er geen traditioneel onderzoek naar worden gedaan?

MS: 'Je kunt een tevredenheidsonderzoek doen, dan heb je meetpunten als de gevangenen, de bewakers en de directie. Voor zover wij weten, zijn die alledrie erg enthousiast. Trouwens, toen het even onduidelijk was of wij door konden gaan met de lessen filosofie, hebben de gevangenen van *bottom-up* een brief aan de directie geschre-

ven dat dit niet mocht stoppen.'

HO: 'Vorig jaar was er een internationale vergadering van creatieve begeleiders in de gevangenis Noordsingel. Ik heb daar toen laten zien wat wij hier doen en daar kwamen erg positieve reacties op. Ook bleek er veel via de tamtam bekend te zijn geworden. Kennelijk doet het dus wat met mensen en kletst het zich vanzelf rond. De doelgroep wordt mogelijk aangesproken op kwaliteiten die normaal niet boven tafel komen en waar men dan eigenwaarde aan ontleent. Daarom moet je daar iets mee doen, dat moet je naar een ander niveau trekken. Dan worden er misschien bepaalde knoppen in hoofden omgedraaid.'

MS: 'In Amerika en Engeland doen ze iets vergelijkbaars met literatuur. Zo behandelt men allerlei dilemma's uit literaire werken met gevangenen. En dat zou tot een beduidend lagere recidive leiden. Vanuit de literatuur kun je natuurlijk ook makkelijk op dezelfde filosofische vragen uitkomen als die wij hier behandelen.'

Gebeuren er binnen zo'n lesgroep van langgestraften nog gekke dingen?

MS: 'Soms heb je wel eens strubbelingen tussen die gasten. Dat heeft te maken met wat er die week is gebeurd. En met hoe de groep is samengesteld. Er zitten wel eens spanningen tussen. Die moet je dan neutraliseren. Het gaat vaak over geloofskwesties. Men voelt zich snel aangevallen

of weggezet. Dat is dan wel eens oppassen geblazen.'

HO: 'Je moet er wel, páts, meteen bovenop zitten, dan hou je het spul wel bij elkaar. Maar de inzet van ons helpt daarbij. Wat is nou filosofie? Wat wij steeds benadrukken: filosofie is een houding. Wij stellen ook filosofische vragen. Daar heb je geen antwoord op. Zodra je er een antwoord op hebt, wordt het wetenschap of prietpraat. Filosofie als houding betekent dus dat je even over jezelf heen stapt en naar jezelf gaat kijken, terwijl je iets zegt. Die reflexieve houding maakt dus dat niets absoluut waar is en alles bespreekbaar blijft. En zo kun je een gesprek neutraliseren dat steeds over die geloofskwesties begint; zo kun je ze eruit trekken zonder ruzie en misbaar. Eigenlijk is het een uitnodiging om te denken. Om eens te genieten van een denkervaring. Nou, dan hoor je ze knarsen hoor! Het genot dat je krijgt van zo'n denkervaring, dat je met iets bezig bent waar je eigenlijk niet uitkomt. Zo train je mensen om zich meer reflexief op te stellen. Wat dat precies betekent voor hun tolerantiedrempel en hun agressieregulatie, weet ik niet. Maar wellicht kan het zo zijn dat zij in bepaalde situaties eerder denken: ho, even dimmen nu. En zo druk je mogelijk de recidive.'

MS: 'Een filosofische houding geeft ook een tolerantie voor andere meningen. Dat zag ik goed bij de vorige lesgroep. Daar zag ik steeds meer dialoog, die gingen meer in

Henk Oosterling (links) en Marc Schuilenburg

gesprek met elkaar. Meer sensibiliteit en openstaan voor andere meningen en zienswijzen. Dat maakt dat als je later op straat wordt uitgedaagd je eerder tot drie telt in plaats van er meteen op los te rammen.'

HO: 'De meest filosofische verklaring van dit fenomeen zou kunnen zijn dat je hen in een ruimte brengt waarin zij niet meer om het gelijk strijden en ook niet meer proberen om de waarheid te achterhalen. Maar dat zij naar aanleiding van jouw woorden van hun gedachten kunnen genieten omdat ze daarin serieus worden genomen. En dat zij

bereid zijn om een andere gedachte toe te laten. Dat is toch heel wat bij mannen die eigenlijk zo'n kort lontje hebben!'

Is het denkvermogen van de gemiddelde bajesklant wel voldoende om jullie te volgen?

HO: 'Dat is nonsens. Dat komt door jouw vooroordeel over wat filosofie is. Als filosofie een attitude is, kan iedereen het op zijn eigen niveau. Ik doe hier ook projecten op zogenaamde zwarte lagere scholen en dan sta je verbaasd hoe ver je soms komt. Op die leeftijd verwoorden kinderen het anders,

'Dat de gevangenen bereid zijn om een andere gedachte toe te laten. Dat is toch heel wat bij mannen die eigenlijk zo'n kort lontje hebben!'

maar de gedachte is hetzelfde en daar gaat het dus om. Dat moet je kunnen zien en je moet hen daarin ook waarderen. Dit gaat niet over informatie of kennis. Dit gaat over alertheid en over attitude. In tegenstelling tot therapeuten die kijken wat er in mensen gebeurt, zijn wij geïnteresseerd in wat er tussen mensen gebeurt.'

Het gaat natuurlijk ook om universele vragen. Alleen de taal is anders.

HO: 'Ook de insteek is anders. Het begrip *vrijheid* ligt bij gevangenen echt anders dan bij studenten filosofie, neem dat maar van mij aan. Dan heb je echt een ander gesprek. Wat wij hun willen laten zien is dat de gevangenis ook elders is. Dat de gevangenis ook in de Ikea en Albert Heijn zit. Dat je daar belazerd wordt waar je bij staat. Daar denken zij nooit over na. En dat werkt dan ook bevrijdend voor hen.'

MS: 'Die parallellen tussen de echte bajes en bijvoorbeeld Ikea zien ze dan zelf, dat bijvoorbeeld de disciplinerende manier gaat. Dat is leuk om mee te maken.'

Henk Oosterling, universitair hoofddocent filosofie EUR, directeur Rotterdam Vakmanstad
Info: www.henkoosterling.nl
Marc Schuilenburg, docent criminologie Vrije Universiteit Amsterdam
Info: www.marcschuilenburg.nl

Gedetineerden leren over Foucault

Ruim op tijd arriveer ik op de parkeerplaats van de Penitentiaire Inrichting Krimpen a/d IJssel. Het begint al te schemeren en wachtend op Marc Schuilenburg verorber ik op mijn gemak twee belegde broodjes, want het avondeten zal met dit programma wel in het water vallen. Deze PI is zo'n vijftien jaar geleden gebouwd, een paar van die geschakelde platte paviljoens met een hoge muur om het geheel. Liggend aan de oever van de Maas op een nondescript industrieterrein is het bepaald geen locatie waar je hart sneller van gaat kloppen...

Nadat Marc zijn fiets aan het hek heeft vastgeketend lopen we samen de inrichting binnen. We worden uitvoerig gecheckt, alsof we een vlucht naar de USA hebben geboekt. Onder begeleiding van een medewerker creativiteit passeren we een aantal beveiligingsringen en arriveren we in het hart van het paviljoen waar vanmiddag de filosofieles wordt gegeven. In het stervormige gangenstelsel krioelt het van de inmates, bewaarders en overig ondersteunend personeel. Men treft de voorbereidingen voor de dagelijkse insluiting, de laatste dingetjes moeten nog worden geregeld. Marc en ik inspecteren intussen het leslokaal en installeren de audiovisuele apparatuur ten behoeve van de powerpointpresentatie. Opeens wordt het rustig in het paviljoen en is het wachten op een dik dozijn gevangenen die bij deze filosofische les mogen aanzitten. Bij hun binnenkomst even later krijgen zij van ons allemaal een hand en gaan ze rond een grote tafel zitten als ware het een buurtvergadering. Mij is gezegd dat dit een groep langgestraften is, er zitten er bij met twintig en dertig jaar. Circa de helft is van allochtone origine en ongeveer eenderde is van middelbare leeftijd. Marc gaat met aanwijstok bij het projectiescherm staan, ik bedien de beamer. Ongeveer de wijze waarop ik vroeger met collegae presentaties hield voor top-bobo's in de financiële wereld...

Marc trapt af en legt uit dat hij gaat praten over het thema *macht*. Hij bouwt het langzaam op vanaf de fysieke onderhorigheid aan de leenheren in de Middeleeuwen. De inmates luisteren aandachtig en responderen adequaat als Marc hen in de les betreft. Men vindt het zichtbaar leuk om dit verhaal te horen en men komt ook met relevante vragen en opmerkingen. Ook onderling lijkt deze groep, althans voor dit moment, niet gebukt te gaan onder grote spanningen. Echt helemaal relaxt naar elkaar toe is men niet, een zekere waakzaamheid is voelbaar.

Marc is inmiddels bij de Franse filosoof Michel Foucault beland en diens uitleg van *macht*. Zoals de mens gevangen zit in de disciplinerende machtsstructuren van bijvoorbeeld school, leger en ziekenhuis. Maar natuurlijk ook de gevangenis! Er worden allerlei plaatjes vertoond van bouwkundige architectuur die bepaalde (onzichtbare) machtsstructuren in zich heeft. En natuurlijk komen we zo dan uit bij het panopticum, de koepelgevangenis die in een cirkel is gebouwd en waarbij een centraal gelegen bewakingspost permanente controle suggereert van alle cellen. Dit slaat zeer aan in de groep en zo ontstaat een levendige discussie of zo'n systeem nog wel iets overlaat van je privacy en of je daar niet maf van kunt worden. Marc vervolgt zijn les en vertelt hoe macht verzet oproept en hoe die twee bewegingen met elkaar in balans kunnen en moeten zijn.

En dan is deze filosofieles ten einde. Er worden nog wat huishoudelijke zaken besproken en dan staat iedereen op. Marc en ik krijgen van iedereen een hand en een bedankje. Via het gangen- en sluisstelsel komen we terug bij de ingang van het gebouw. Ik haal mijn gsm en zakmes uit het loket en wurm me in mijn winterjas. Even later staan we weer op de nu door blauwe natriumlampen aangestraalde parkeerplaats. Het is zachtjes gaan sneeuwen en mij overvalt een gevoel van koude vredeigheid... (AB)